

БОРБА ПРОТИВ ТРАНСНАЦИОНАЛНОГ КРИМИНАЛА: СУЗБИЈАЊЕ ПРАЊА НОВЦА, ПОРЕСКА ЕВАЗИЈА И РЕГУЛИСАЊЕ БИТКОИНА У СРБИЈИ

Зоран Ђорђевић*

Министарство одбране Републике Србије

Ивана Б. Љутић**

Универзитет Унион, Београдска банкарска академија

Драган Ж. Ђурђевић***

Академија за националну безбедност

Ђуро Јованић

Министарство одбране Републике Србије

У фокусу истраживања покренутих овим радом је сагледавање правне и са њом повезане укупне законске регулативе у борби против прања новца, утаје пореза и Битцоин-а у Србији, у оквиру националне стратегије за борбу против транснационалног организованог криминала. Национално регулисање ове три новонастајуће кључне тачке логично није усклађено са овим новонасталим питањима која су истовремено повезана и делују у синергији, што чини борбу против транснационалног организованог криминала али и тероризма све тежом и неизвеснијом, уколико се не реагује благовремено. Анализа повратних механизма и негативних ефеката синергије ова три феномена у сфери транснационалног криминала (прање новца, пореска евазија, експанзија скоро непознатог Битцоин-а), прелиминарно указује да је потребно значајно увођење нове регулативе у овој области у оквиру процеса реформе правног система у Србији и трансформације ка стабилним правним институцијама на основу концепта људских слобода и владавине закона. Наше истраживање указује на потенцијалне стратешке али и оперативне правце креирања и континуираног развоја ефикасног спречавања активности транснационалног организованог криминала у Србији управо у областима и могућностима за раст транснационалног криминала које се ствара експанзијом Битцоин-а као правог „модус вивенди“ и „модус операнди“ инструмента за прање новца и утају пореза високог обима и ризика по националну,

* Зоран Ђорђевић, мастер економских наука, је министар одбране Републике Србије.

** Др Ивана Б. Љутић је доцент Београдске банкарске академије – Факултет за банкарство, осигурање и финансије, ivana.ljusic@bba.edu.rs

*** Др Драган Ж. Ђурђевић је професор Академије за националну безбедност.

регионалну и глобалну безбедност. Рад износи значајне аргументе у прилог потребе креирања интегралног правног уређења регулисања борбе усмерене за сузбијање прања новца, утаје пореза и Битцоин-а.

Кључне речи: *транснационални организовани криминал, претња националној и међународној безбедности, стратегија сузбијања, прање новца, пореска евазија, Битцоин, Србија*

Увод

Транснационални организовани криминал, прање новца и пореска евазија су феномени од растућег значаја како на међународном, тако и на националном плану у различитим областима правне науке и законодавства. Уколико у разматрање уврстимо корупцију, али и „нове“ валуте попут биткоина као иновативне мреже за плаћања на глобалном плану и „нове врсте новца“, борба против транснационалног организованог криминала постаје све тежа. Транснационални организовани криминал (у даљем тексту: ТОК), пре свега, представља претњу националној и међународној безбедности. Нјегове тешке последице сагледавају се у различитим аспектима друштва попут јавне безбедности, јавног здравља, демократских институција, економске стабилности и др., широм света. Са једне стране, криминалне мреже се шире, али и успешно мењају њихове активности. Са друге стране, расте притисак на државе да на овакве феномене одговоре на једнообразан начин кроз међународне конвенције, споразуме, смернице итд.

Сагледавање значаја транснационалног организованог криминала као глобалног проблема се може спознати кроз призму стратегија које се њему супротстављају, посебно у Сједињеним Америчким Државама (САД) и Европској унији (ЕУ).¹ У случају прања новца, одузимање прихода од криминала, стечених по основу таквих активности постаје главна стратегија законског сузбијања. Тако у случају ТОК, земље доносе одређена законска решења, чиме се одобравају додатна овлашћења полицији у домену истраге, али и строже затворске казне, што олакшава одузимање прихода од криминала. Поједини аутори, чак, сматрају да земље које не располажу одговарајућим законским овлашћењима крше међународне споразуме, те да су у конфликту са снагама сузбијања прања новца и изложени ризику негативних санкција због другачијег начина размишљања од савремене међународне заједнице (ометање страних глобалних инвестиција и трговине).² Иако је ово преуско схватање, стратегије државе које се односе на сузбијање транснационалног организованог криминала, односно прања новца, пореске евазије и биткоина, као и пратећа законска решења значајна су у остваривању слобода, једнакости, људских права, имовинске сигурности, владавине права, демократије и др. Такође, државе теже да спрече скривање прихода и пореску евазију, све у циљу прикупљања средстава за

¹ B. De Ruyver, G. Vermeulen, T. Vander Beken, *Strategies of the EU and the US in Combating Transnational Organized Crime*, Maklu-Publishers, Antwerp, 2002.

² M. E. Beare, „Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption“, *University of Toronto Press*, Toronto, 2003., 12.

јавне потребе, али сузбијања доминације „неконтролисаних личних интереса“, као последице незаконитих токова новца.³

У нашем правном систему питање транснационалног организованог криминала, односно једног од његових главних облика попут прања новца постаје актуелно тек последњих година усвајањем Закона о спречавању прања новца и финансирања тероризма,⁴ а посебно усвајањем нове Националне стратегије за борбу против прања новца и финансирања тероризма⁵ на самом крају 2014. године. Одредбе које се односе на сузбијање прања новца у Србији прилагођавају се и усаглашавају са међународним законодавством и стандардима у овој области, те посебно са правилима и стандардима ЕУ која се већ дуже примењују у земљама-чланицама.

Транснационални организовани криминал, прање новца, пореска евазија и биткоин

Према дефиницији датој у Стратегији борбе против транснационалног организованог криминала Националног савета за безбедност САД, ТОК се одређује као „самоодрживо удружење појединаца, које послује транснационално у циљу прибављања моћи, утицаја, новчане и/или комерцијалне добити, у целини или делимично на незаконит начин. Таква удружења штите њихове незаконите активности кроз корупцију и/или насиље, или кроз транснационалну организациону структуру и експлоатацију транснационалних трговинских или комуникационих механизма“.⁶ Конвенција Уједињених нација за борбу против транснационалног организованог криминала објашњава појам транснационалности кривичног дела. Тако ова Конвенција подразумева следеће: „кривично дело је по природи транснационално ако је: а) учињено у више држава; б) учињено у једној држави, али је већи део припрема, планирања, руковођења или контроле обављен у некој другој држави; ц) учињено у једној држави, али је у њега укључена група за организовани криминал која се бави криминалним активностима у више држава; или д) учињено у једној држави, али су битне последице наступиле у некој другој држави“.⁷ Такође, Конвенција даје и дефиницију групе за организовани криминал: „организована група од три или више лица, која постоји у извесном временском периоду и која делује споразумно у циљу чињења једног или више тежких злочина или кривичних дела утврђених у складу са овом конвенцијом, ради задобијања, посредно или непосредно, финансијске или друге материјалне користи“.⁸

³ Д. Ђурђевић, М. Стевановић, „Проблеми са којима се суочава ИТ сектор у борби против прања новца у Србији“, ед. бу З. Чекеревач, *ФБИМ Трансактионс*, 3(1), дои:10.12709/фбим, Међународна научно стручна конференција: *Борба против превара и корупције 2014*, Београд, 11–12. децембар 2014, 174–187.

⁴ Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, („Сл. гласник РС“, бр. 20/2009, 72/2009 и 91/2010).

⁵ Национална стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма, http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1226_nacionalna-strategija-nova-sajt-060115.doc 15.10.2015.

⁶ Strategy to Combat Transnational Organized Crime, National Security Council, 2010, USA, <https://www.whitehouse.gov/administration/eop/nsc/transnational-crime/definition> 06.09.2015.

⁷ Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, („Сл. list SRJ - Међународни уговори“, бр. 6/2001), чл.3, ст. 2.

⁸ Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, чл. 2.

Злочини ТОК су широког спектра и варирају, а механизам деловања им је изузетно заверенички. Тако ТОК у своје активности укључује прање новца, трговину људима, дрогом, оружјем, крађу интелектуалне својине, кибер криминал, утају пореза, корупцију, промет енергентима, пропратне услуге посредника (адвокати, рачуновође, банкари, брокери), итд.

Имајући у виду претходно наведене видове ТОК, посебно прање новца и пореску евазију, биткоин као „нова“ виртуелна валута требало би да добије свој пун значај у области регулативе сузбијања прања новца, али и пореске регулативе као њихов нови аспект. Из тих разлога, анализа регулисања биткоина, прања новца и пореске евазије јесу тема овог рада, кроз интегрални приступ, посматрано у ширем контексту ургентних потреба иновирања националне стратегије у области транснационалног организованог криминала.

Експанзија информационе технологије, интернета и електронског пословања креира и нове могућности коришћења електронског новца и платног промета, те прање новца у моделу коришћења виртуелног новца добија ново значење. Кибер прање новца представља потенцијалну претњу и омогућава криминалцима куповину и продају добара, без физичке интеракције.⁹ Поред претходног, јављају се и озбиљне пореско правне импликације захваљујући новим шемама прања новца – коришћење електронског новца. Иако, биткоин не отклања порез *априори*, анонимност таквих трансакција омогућава да се плаћање пореза избегне, а пореске управе остају без трага о приходима трансакција чији је предмет нпр. имовина, страна валута, финансијски инструмент и др. Зато и расте интересовање за биткоином, и то не само од стране шпекуланата, већ, пре свега, регулатора, банкарских институција и пореских власти. Но, и даље остаје отворено питање ко и како ће регулисати биткоин?

Биткоин (*eng.* BtC) је виртуелна валута, која се појавила 2009. године и заузела примат међу виртуелним валутама на међународном нивоу. Ималац биткоина поседује пар кључева (јавни и тајни), који су смештени у рачунару власника („виртуелни новчаник“), где губитак кључева доводи до губитка новца.¹⁰ За разлику од конвенционалних валута, емитовање биткоина не зависи од одлука влада, централних банака и вредности других валута. На тај начин може бити заштићен од монетарног удара и финансијских инструмената, који би могли утицати на његову вредност. Ограничење максималног броја биткоина сведено је на 21 милион, што у сваком случају ограничава његову неконтролисану емисију и иде у прилог његове стабилности.¹¹

До биткоина се може доћи на два начина: продаја, тј. пружањем услуга електронским путем – наплата биткоином и „рударењем“ – веома сложена и специфична рачунарска операција.

⁹ D. Adeoyé Leslie, *Legal principles for Combatting Cyberlaundering*, Law, Governance and Technology Series 19, Springer International Publishing Switzerland, 2014, 55–69.

¹⁰ Д. Ђурђевић, „Прање новца: Пластични и виртуелни новац“, Зборник радова, *Шеста конференција BISEC (Business Information SECURITY)* Beograd, 2014, 14.

¹¹ *Ibid.*

Биткоин је децентрализована виртуелна валута, са којом се, трансакције између корисника одвијају под псеудонимом, директно између корисника у мрежи, попут размене готовог новца између два странца, без треће стране као посредника.¹² Купац и продавац ступају у контакт (енг. „peer to peer“ мрежа), док су им идентитети криптовањани, без размене личних информација између. Како се трансакције одвијају у peer-to-peer инфраструктури, биткоин има врло висок степен заштите од хаковања или губитка централне базе података. Одлика анонимности и могућност коришћења у dark net окружењу, као и злоупотреба у прању новца, утицала је на стварање генерално негативне слике на систем формирања виртуелних валута, док поједини стручњаци ову врсту платног промета виде искључиво као платформу за криминалне активности.

Прање новца и пореска евазија¹³ су феномени који су иманентни биткоину, те представљају нове претње на глобалном нивоу. Тако, према схватању појединих аутора, биткоин као облик кибер прања новца, постаје специфична врста „пореског раја“¹⁴, где владе почињу да воде битку као у случају „offshore пореске евазије“.¹⁵ Такође, указује се и на могуће коришћење биткоина за криминалне радње, попут прања новца, где лица укључена у такве активности увек траже нове начине да сакрију порекло и дестинацију њихових средстава (прихода).¹⁶

Тако, транснационални организовани криминал поприма облике пословања транснационалних компанија (ТНК), чије се негативне стране пословања управо и огледају у различитим врстама преварних радњи, прања новца, финансирања недозвољених активности и др.¹⁷ Зато су значајне регулативе о рачуноводству, ревизији, сузбијању прања новца, пореско и инвестиционо законодавство, регулативе финансијских тржишта, као и у правној контроли ТНК.¹⁸ Ово се посебно односи на Србију, јер у таквим ситуацијама увек прети опасност од економских дисторзија, које могу бити опасне за привреду.

¹² D. Brayans, „Bitcoin and Money Laundering: Mining for an Effective Solution“, *Indiana Law Journal*, Vol. 89:441, 2014, 443.

¹³ Избегавање плаћања пореза - пореска евазија може бити: законита-допуштена, која представља повреду закона, и незаконита пореска евазија, где долази до повреде закона. Законита пореска евазија даље може бити: а) допуштена, легитимна и б) неприхватљива (попут трансферних цена којима се делимично или у потпуности избегава плаћање пореза). В. Дејан Поповић, *Наука о порезима и пореско право*, ЦОЛПИ, Будимпешта и Савремена администрација, Београд, 1997, 450–460. Трансакције са биткоином, тешко се могу сврстати у закониту пореску евазију, чак и када се такве валуте користе у легитимне сврхе.

¹⁴ У традиционалном смислу „порески рај“ се дефинише као земља са умереним нивоом опорезивања и/или са либералним пореским подстицајима у односу на предузимање таквих пословних активности, као што су извоз или инвестирање. V. L. Reis, R. de Paula Lico Júnior, *Dictionary of Financial and Business Terms*, Lico Reis - Consultorai & Linguas, http://www.ebooksengine.com/uploads/finance1/Dictionary_of_financial_and_business_terms.pdf, 16.08.2015. У случају „биткоиновог пореског раја“, типичне карактеристике пореског раја се губе, сто даље изискује другачије механизме решавања од стране националних влада, односно пореских управа.

¹⁵ O. Y. Marian, Are Cryptocurrencies 'Super' Tax Havens?, 112 *Michigan Law Review First Impressions* 38, 2013, <http://ssrn.com/abstract=2305863>, 39, 21.11.2015.

¹⁶ C. Martin Christopher, "Whack-a-Mole: Why Prosecuting Digital Currency Exchanges Won't Stop Online Money Laundering", *Lewis & Clark Law Review*, Vol. 18:1, 2014, <http://ssrn.com/abstract=2312787>, 10, 21.11.2015.

¹⁷ L. I. Shelley, „Transnational Organized Crime: The New Authoritarianism“, u: *The Illicit Global Economy and State Power*, ed.by Richard H. Friman-Peter Andreas, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 1999, 26.

¹⁸ И. Љутић, „Међународно право, транснационалне компаније и „нова“ Lex mercatoria“, *Зборник радова са научне конференције*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014, 70–71.

Стратегија националне безбедности, борба против прања новца и биткоин у Србији

Креирање стратегија на националном нивоу имају за циљ да успоставе ефикасан систем борбе против организованог криминала уз препоруке конкретних решења, као и решеност за испуњење међународних обавеза. Но, поред адекватних стратегија неопходно је и усвајање свих потребних законских прописа у различитим областима, али и њихово делотворно спровођење. Такође, изградња правних институција, економски прогрес, добро управљање на државном нивоу, као и међународна, тј. билатерална сарадња са земљама у региону нису мање значајни елементи у стварању одговарајућег окружења у борби против ТОК.

Стратегија Националне безбедности Републике Србије

Стратегија националне безбедности Републике Србије¹⁹ (у даљем тексту: СНБ), представља један од најважнијих стратешких докумената, који служи као основ за израду других стратегијских докумената у свим областима друштвеног живота и функционисања државе у утврђивању политика безбедности Републике Србије. ТОК има своје место у СНБ у смислу обраћања пажње на њега као савременог изазова, ризика и претњи безбедности, али се његов значај и супротстављање истом, спроводи кроз јачање мултилатералних форума безбедности и колективног система међународне безбедности у спровођењу Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ. У делу СНБ који се односи на политику унутрашње безбедности у делокруг рада државним органима и институцијама Републике Србије додељена је борба против високо технолошког криминала и прања новца.²⁰ СНБ се не бави проблемом виртуалних валута²¹ и изазовима који проистичу њиховим коришћењем, као ни последичном пореском евазијом на директан начин, већ кроз постојеће облике високо технолошког криминала и прања новца.²²

Борба против прања новца у Републици Србији

Званичним почетком борбе против прања новца у Србији може се сматрати доношење првог Закона о спречавању прања новца 2001. године.²³ Након тога, 2005. године нови законски текст у овој области проширио је број обвезника. Сваки наредни законски акт

¹⁹ Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009, Министарство одбране РС, http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/strategije/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf, 18.10.2015.

²⁰ *Ibid.*, стр. 24.

²¹ Поред термина виртуелна валута у употреби су синоними: дигитална валута и крипто валута. Најистакнутији представник ових валута је биткоин, који се често поистовећује са побројаним појмовима.

²² Према Грубачу појава организованог криминала у Србији је новијег датума, а свест о томе и његовој опасности формирала се споро. Након тога, усвојени су одговарајући прописи, како наглашава аутор. Но, и у законодавној и у судској пракси јављају се неадекватна решења. В. М. Грубач, „Организовани криминал у Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Сплиту*, год. 46, 4/2009, стр. 701; 706.

²³ Закона о спречавању прања новца, („Службени лист СРЈ“, број 53/01).

знатно је усавршавао национални систем у овој области. Тако је почетком 2009. године усвојен Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, који представља нове напоре у овој области са нагласком на усаглашавање домаћег с међународним законодавством и стандардима из ове области, а пре свега с прописима и стандардима ЕУ.

Усвајањем Националне стратегије за борбу против прања новца и финансирања тероризма, Влада Републике Србије је даље унапредила своје активности са циљем да се на основу анализе законодавног, институционалног и оперативног оквира борбе против прања новца и финансирања тероризма дају препоруке за унапређење система спречавања прања новца и финансирања тероризма.²⁴ Сагласно претходном, репресивни законодавни оквир је предвидео кривично дело прања новца и санкционишао га чланом 231. Кривичног законика.²⁵

Такође, од изузетног значаја у области регулативе прања новца су и подзаконски акти, као и мишљења Управе за спречавање прања новца о примени меродавног закона и прописа донетих на основу закона.²⁶ Тако, на пример наводимо сарадњу између Управе за спречавање прања новца, пореске управе, Народне банке Србије, пословних банака и других учесника, чији је резултат креирање листе индикатора за препознавање сумњивих трансакција, односно нових препорука за њихово пријављивање.²⁷

Народна банка Србије у области спречавања прања новца, поред улоге регулаторног тела има и улогу супервизора. Регулаторна улога се огледа у изради закона и подзаконских аката, где је један од циљева смањивање могућности прања новца кроз финансијске институције чије пословање контролише Народна банка Србије (у даљем тексту НБС).²⁸ Улога НБС као супервизора дефинисана је чланом 82. Закона о спречавању прања новца и финансирања тероризма. Ради успешнијег деловања, спречавања прања новца и финансирања тероризма, НБС је сарадњу са Управом за спречавање прања новца (финансијска обавештајна јединица Републике Србије), верификовала потписивањем Споразума о сарадњи у области спречавања прања новца и финансирања тероризма.

Како би обезбедила транспарентност у раду банкарског сектора у Србији, омогућила бољи увид у његову стабилност, структуру и финансијски положај, као и приказивање резултата рада централне банке на побољшању контроле банака, НБС посредством Сектора за контролу пословања банака, тромесечно објављује анализе и извештаје за банкарски сектор.²⁹ Увођењем упитника за праћење рада банака у области прања новца и сумњивих активности покренут је процес континуираног надзора, од 2006. године, његово редовно сагледавање применом свих доступних, релевантних метода за обраду и пласман, како би ови резултати били показатељ успешности борбе против прања новца и финансирања тероризма.³⁰ Упитник се сачињава два пута годишње, уз његову перманентну дораду и унапређивање.

²⁴ Д. Ђурђевић, „Улога форензичке ревизије у спречавању прања новца у Србији“, *Зборник радова: злоупотреба информационог технолозија* (ЦД-РОМ), Регионално научно стручно саветовање ЗИТЕН14, Београд, 2014, 55.

²⁵ Кривични законик, („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014).

²⁶ Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, члан 65. став 1. тачка 4.

²⁷ В. Управа за спречавање прања новца, <http://www.apml.gov.rs/cyr/1129/novost>, 16.09.2015.

²⁸ http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_7/55_7_3/index.html, 16.09.2015.

²⁹ http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_4/index.html, 16.09.2015.

³⁰ Упитник о активностима банака из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма, http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_4/index.html, 16.09.2015.

Детаљном анализом одговора из упитника, за период оцењивања, менаџмент НБС је дошао до следећих података: успостављена је координација и сарадња са овлашћеним лицима у свим организационим јединицама банака на територији Републике Србије; све банке су донеле и усвојиле унутрашње акте из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма, израдиле анализу у складу са Одлуком о смерницама за процену ризика од прања новца и финансирања тероризма³¹, коју је донела НБС; све банке су имале исти, негативан, одговор на питање из Упитника да ли су имале захтеве за отварање анонимних рачуна, штедних књижица на шифру или доносиоца и др. ради прикривања идентитета странке; све банке поседују информациони систем који препознаје међусобно повезане готовинске трансакције истог клијента чија је укупна вредност једнака или прелази износ „законског прага“ (од 15.000 евра).³²

Биткоин у Србији

Улазак биткоина као „виртуелне монете“ за одређене трансакције у Србији је спор, али успешан и сигуран. Иако правни оквир, односно његова регулатива не постоји као таква, ова дигитална валута може се заменити за доларе или евре на појединим местима.³³ Но, остаје отворено питање да лице као учесник трансакције са биткоином чини прекршај или кривично дело?

Закон о Народној банци Србије као новчану јединицу Републике Србије одређује динар.³⁴ Према Закону о платном промету Републике Србије, послови платног промета обављају се у динарима, те је динар означен као новчана јединица Републике Србије.³⁵ Закон о девизном пословању, такође, дефинише плаћање, наплаћивање и пренос између резидената и између резидената и не резидената у Србији, те његово обављање у динарима, уз поједине изузетке у девизама, прецизно одређене Законом.³⁶ Имајући у виду претходно наведене одредбе наведених закона, НБС издала је упозорење да биткоин не представља законско средство плаћања у Србији, већ нерегулисани дигитални новац који не издаје централна банка.³⁷ Из тог разлога, како се даље наводи у упозорењу, његови корисници не уживају правну заштиту, односно заштиту од ризика, чему могу бити изложени када обављају трговину (пропадање новца и др.). Како биткоин није законско средство плаћања, тако не може ни бити предмет трансакција од стране банака и овлашћених мењача у Србији.

³¹ Одлука о смерницама за процену ризика од прања новца и финансирања тероризма, („Службени гласник РС“, бр. 46/2009 и 104/2009).

³² Анализа одговора банака на достављени упитник о активностима банке из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма за период април-септембар 2013. године, објављена је 06. децембра 2013. године у Београду, http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/55/55_7/analiza_spn_II_13.pdf, стр. 7. 16.09.2015.

³³ Д. Ђурђевић, „Пластични и виртуелни новац“, 2014, 15.

³⁴ Закон о Народној банци Србије, („Сл. гласник РС“, бр. 72/2003, 55/2004, 85/2005 - др. закон, 44/2010, 76/2012, 106/2012, 14/2015 и 40/2015 - одлука УС), члан 53.

³⁵ Закону о платном промету, („Сл. лист СРЈ“, бр. 3/2002 и 5/2003 и „Сл. гласник РС“, бр. 43/2004, 62/2006, 111/2009 - др. закон и 31/2011), члан 1. и 2.

³⁶ Закон о девизном пословању, („Сл. гласник РС“, бр. 62/2006, 31/2011 и 119/2012), члан 34.

³⁷ NBS, <http://www.nbs.rs/internet/latinica/scripts/showContent.html?id=7605&konverzija=yes>, 16.09.2015.

На исти начин као у упозорењу НБС, у документу Европске агенције за банкарство, као независног тела ЕУ за надзор над банкарским сектором, дефинисано је следеће: корисници биткоина не уживају правну заштиту; изложени су различитим врстама ризи-ка; такве активности се могу повезати са криминалним активностима попут прања нов-ца, као и да учествовање у таквим трансакцијама може имати пореске импликације.³⁸ Такође, Европска централна банка у посебном документу наглашава да биткоин не ис-пуњава критеријуме да би се одредио као електронски новац, те се директиве ЕУ које се односе на електронски новац и платне услуге³⁹ на њега не примењују.⁴⁰

Сагледајмо сада ситуацију везано за биткоин у другим земљама, осим Србије и земаља-чланица ЕУ. У САД, пореска администрација биткоин не сматра монетом, већ средством плаћања које може бити опорезовано, без законске вредности, али се може користити за куповину робе или услуга, односно као инвестиција.⁴¹ У Јапа-ну биткоин није валута, већ је одређен као „роба“, те се одређене трансакције тим средством опорезују, док Русија коришћење биткоина од стране руских држављана и компанија као друге валуте сматра недопустивом.⁴²

Потреба за интегралним приступом правном регулисању сузбијања прања новца, пореске евазије и биткоина у контексту иновираних стратегија борбе против транснационалног криминала

Изражена нестабилност савременог света у економском, политичком и друштве-ном погледу, уз униполарни светски поредак који је потиснуо блоковске традиционал-не поделе и хладни, рат али га није елиминисао, донела је нове изазове. Један од свакако највећих изазова је прање новца. Огроман напредак у развоју информацио-них технологија, интернет, е-пословање, релативно јефтини информатички ресурси (лакоћа набавке и коришћења персоналног рачунара од стране појединца, закуп и услуге интернет провајдинга), као и остваривање дугогодишњег сна „куповина из фо-теље“ преко мреже, уз поседовање платне картице за плаћање електронским нов-

³⁸ European Banking Authority (EBA), Warning to consumers on virtual currencies, EBA/WRG/2013/01, 2013, <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>, 18.09.2015.

³⁹ Electronic Money Directive 2009/110/EC, (Direktiva o elektronskom novcu), *Official Journal L 267* of 16 September 2009; Payment Services Directive 2007/64/EC (Direktiva o platnim uslugama), *Official Journal L 319* of 13 November 2007, <http://eur-lex.europa.eu>, 18.09.2015.

⁴⁰ European Central Bank, Virtual Currency Schemes, 2012, <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>, 43. 18.09.2015.

⁴¹ K. Singh, „The New Wild West: Preventing Money Laundering in the Bitcoin Network“, *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, Volume 13 | Issue 1, Article 2, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCYQFjABahUKewiOm7nolsDHAhWlQBoKHeTcBRw&url=http%3A%2F%2Fscholarlycommons.law.northwestern.edu%2Fcgi%2Fviewconten.t.cgi%3Farticle%3D1229%26context%3Dnjtip&ei=FT_aVc48ilFp5LmX4AE&usg=AFQjCNGi12gacqwpHjW3C7i iWZuLaBUJKQ&sig2=ZHdeHhGpPGV8wflLo50taSg&cad=rja, 47. 19.09.2015.

⁴² D. Đurđević, „Plastični i virtuelni novac“, 2014, 15.

цем,⁴³ створили су и предуслове да се у главама појединаца створи идеја за злоупотребу истих. Појава виртуелних монета је од стране шире друштвене заједнице третирана као једна од техничких иновација, са предзнаком ризично, непоуздано. Но, тај предзнак ризично и непоуздано је вероватно краткотрајан. Међутим, морамо нагласити да је исти пут прошао и пластични - картични новац, касније прихваћен и „увучен“ у правно-регулаторни оквир. Један од аргумената који је, у прво време, привукао залуђенике за технологију, интернет и инвеститоре авантуристе је тај, што ове монете не контролишу централне банке које, опет, контролишу владе. Светским моћницама не одговара коришћење паралелних, виртуелних валута, јер оне омогућавају заобилажење глобалних правила, избегавање пореза и др. Иза виртуелних монета не стоје централне банке, њихову вредност утврђује мноштво рачунара, а поседују и природну заштиту од инфлације и преваре у одређеном смислу.

Велики број земља и њихове пореске власти боре се с проблемом регулативе новонасталог виртуелног тржишта, док неке са високом дозом реалности виде употребу биткоиона као могућност за избегавање пореза, прање новца, финансирање тероризма, и могућности да је само машта ограничење за валуту, која у секунди може прећи са једног, на други крај света, без контроле треће стране и мониторинга.

Висока покривеност рачунарским мрежама на глобалном нивоу и распрострањеност информационих технологија, без обзира на материјални статус појединаца, организација и/или држава, ствара јаку инфраструктуру за прекогранични промет знања, услуга и новца за правна и физичка лица. Повољни технички предуслови за вршење кибер криминала и кибер прања новца представљају потенцијалну претњу.⁴⁴ Претходно дефинисано окружење, постаје саставни елемент транснационалног организованог криминала. Уочавајући опасност од надоласећих активности транснационалног криминала, велики број земаља је у својим националним стратегијама заузео одлучан став у том правцу. Надамо се да ће то учинити и Србија, пре него што званично приступи ЕУ, пре развоја криминалне активности и судске праксе.

Сврха овог рада је појашњење, у одређеној мери, виртуелних валута, односно биткоиона као феномена који може послужити као медиј за криминалне активности попут прања новца, али и као један од начина избегавања плаћања пореза у савременом пословању. Претходно дефинисана употреба биткоиона у незаконите сврхе од стране „виртуелних друштава“, условљена је технолошким развојем, као и повећаном употребом интернета. Међутим, динамика развоја права, односно развоја правне регулативе, не прати динамику технолошког развоја паралелно у потпуности. Но, важно је да, ипак, држи корак и да не заостаје у већој мери. Из тог, али и из других разлога, правни оквир биткоиона остаје и даље нејасан, са много отворених питања. Такву праксу је неопходно променити. Овај рад нема претензију да пружи одговоре на питања регулативе сузбијања прања новца, нити борбе против

⁴³ Financial Action Task Force (FATF), Report: *Money Laundering Using New Payment Methods*, FATF/OECD, Paris, October 2010.

⁴⁴ В. Д. Ђурђевић, „Прање новца и злоупотреба информационих технологија“, *Зборник радова* (ЦД-РОМ), саветовање: Злоупотребе информационих технологија ZITEN, 2004.

пореске евазије, већ само да укаже на нове појаве које захтевају интегрисан приступ. Такође, овај рад покушава да анализира три наведена феномена (прање новца, пореска евазија, биткоин) на структурни начин. Зато је ова анализа и усмерена на промену националног система, али међународног који је омогућио прање новца и корупцију. Србији је неопходна боља регулатива која се односи на сузбијање прања новца, као и савремени модели сузбијања пореске евазије, која настаје захваљујући новим феноменима попут биткоина.

Виртуелне валутне шеме попут биткоина служе одређеним корисницима за размену добара и услуга које нуде. На тај начин употреба биткоина отвара нова питања у различитим областима правне науке и законодавства, попут тога да ли га треба регулисати, ко и како? Биткоин је нерегулисана валута, коју издају и најчешће контролишу, управо они који су је и развили.⁴⁵ Такође, релевантан је и у одређеним областима финансијског система, где интерес показују централне банке, попут оног који је исказала НБС.

Пословни разлози коришћења виртуелних валутних шема, односно биткоина су многоструки: различите финансијске олакшице, креирање високих прихода за власнике, контролосање таквог креирања, алокације фондова, флексибилност у пословању и пословној стратегији, итд. Многе велике светске компаније попут *Microsoft*, *Sturptex*, али и нпр. агенције за некретнине у Аустралији, Универзитета са Кипра и др. прихватају употребу биткоина. Зато скрећемо пажњу на значај компанијске и финансијске регулативе у сузбијању прања новца и пореске евазије. У том смислу, неопходно је регистровати праве власнике компанија. Механизми компанијске регулативе су различити од примене института утврђивања стварног акционара, до многобројних захтева који се односе на транспарентно пословање. Тако законодавство одређује обавезу обавештавања комисије за хартије од вредности о стицању одређеног процента капитал учешћа, док надлежни порески органи могу применити тест „стварног управљања и контроле“, у циљу утврђивања резидентства.⁴⁶ Такође, националне власти широм света разматрају регистровање власника виртуелних валутних шема као финансијских институција, што може допринети смањењу прања новца и коришћења таквих шема за финансирање тероризма и других криминалних активности у оквиру ТОК.

Према раширеном схватању у литератури коришћење биткоина у сврхе прања новца прати и смањење пореске обавезе и одговорности, јер је пореска евазија последица својства „анонимности“ биткоина.⁴⁷ Пореска регулатива и законодавство биткоина, као и смернице које дефинишу његов порески третман су од изузетне важности, како биткоин не би постао „омиљени“ порески рај за пореске обвезнике. Такође, важна је и регулатива банкарског сектора, као и размена информација између пореских управа и пословних банака. Регулативу биткоина у склопу законодавства о сузбијању прања новца треба да прати и „нова“ пореска регулатива, јер биткоин ме-

⁴⁵ European Central Bank, *Virtual Currency Schemes*, 5.

⁴⁶ И. Љутић, *Правна контрола транснационалних компанија*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Нишу, 2013, 41; 249–250.

⁴⁷ S. Gruber, „Trust, Identity, and Disclosure: Are Bitcoin Exchanges the Next Virtual Havens for Money Laundering and Tax Evasion?“, *Quinnipiac Law Review*, Vol. 32:1, 2013, 194; N. Mirjanich, „Digital Money: Bitcoin's Financial and Tax Future Despite Regulatory Uncertainty“, *DePaul Law Review*, Volume 64, Article 5, 2014, 222.

ња средства борбе против пореске евазије,⁴⁸ како се не везује за својство суверености јурисдикција (независност трансакција биткоином). Зато порески споразуми имају мањи значај, док размена података, обавештења и информација између пореских јурисдикција може много помоћи. То је управо оно решење које предлагемо за нашу земљу у борби против транснационалног организованог криминала. Конкретна решења и инструменти пореске политике нису предмет анализе овог рада.

Закључак

Србија интензивно трага за новим законским решењима везано за спречавање прања новца и финансирање тероризма. Нови законски предлози, односно нацрти измена и допуна објављени су у јуну месецу 2015. године.⁴⁹ Циљ националних стратегија и законских решења је да се у потпуности заштити финансијски систем и привреда државе од опасности попут прања новца и др, где пореска управа представља и те како значајан фактор у тој борби. На тај начин додатно се ојачава интегритет финансијског сектора, али и доприноси безбедности и сигурности земље.

Чак, и када биткоин постане предмет законских одредби, остаје отворено питање мере усаглашености са захтевима различитих предметних правних регулатива његових власника/корисника, због тежег лоцирања таквих трансакција. Као и у случају ТНК, где се компанија-мајка штити корпоративним велом помоћу њених компанија ћерки за своје активности,⁵⁰ тако је за кориснике биткоина управо интернет та фасада – „интернет вео“ за кибер прање новца и избегавање плаћања пореза.⁵¹ Надамо се да ће законодавства, како на међународном нивоу, тако и на националном деловати превентивно, те ће успети да стану на пут и прању новца и пореској евазији путем биткоина.

Литература

[1] B. De Ruyver, G. Vermeulen, T. Vander Beken, *Strategies of the EU and the US in Combating Transnational Organized Crime*, Maklu-Publishers, Antwerp, 2002.

[2] M. E. Beare, *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption*, University of Toronto Press, Toronto, 2003.

[3] Д. Ђурђевић, М. Стевановић, „Проблеми са којима се суочава ИТ сектор у борби против прања новца у Србији“, ed. by Z. Sekerevac, *FBIM Transactions*, 3(1), doi:10.12709/fbim, Међународна научно стручна конференција: *Борба против превара и корупције 2014*, Београд, 11–12. децембар 2014.

⁴⁸ О борби против пореске евазије традиционалним средствима пореског законодавства везано за транснационалне компаније, односно *offshore* компаније, у контексту сличности појединих елемената са транснационалним организованим криминалом, В. И. Б. Љутић, 2013, 272–279.

⁴⁹ Управа за спречавање прања новца, <http://www.apml.gov.rs/srp1335/novost/html>, 20.09.2015.

⁵⁰ I. Ljutić, „Primena instituta „probijanja pravne ličnosti“ kod transnacionalnih kompanija“, *Pravni život - Pravo i moral*, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, Broj 11/2012, Godina LXI, Knjiga 557, TOM III, 181–197.

⁵¹ S. Gruber, 205.

[4] Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, „Сл. гласник РС“, бр. 20/2009, 72/2009 и 91/2010.

[5] Национална стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма, http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1226_nacionalna-strategija-nova-sajt-060115.doc 15.10.2015.

[6] Стратеги то Цомбат Транснационал Организад Црине, Натионал Сецуриу Цоунцил, 2010, УСА, <https://www.whitehouse.gov/administration/eop/nsc/transnational-crime/definition> 06.09.2015.

[7] Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 6/2001.

[8] D. Adeoyé Leslie, *Legal principles for Combatting Cyberlaundering*, Law, Governance and Technology Series 19, Springer International Publishing Switzerland, 2014.

[9] Д. Ђурђевић, „Прање новца: Пластични и виртуелни новац“, Зборник радова, *Шеста конференција BISEC (Business Information SECURITY)* Београд, 2014.

[10] D. Brayans, „Bitcoin and Money Laundering: Mining for an Effective Solution“, *Indiana Law Journal*, Vol. 89:441, 2014.

[11] Дејан Поповић, *Наука о порезима и пореско право*, ЦОЛПИ, Будимпешта и Савремена администрација, Београд, 1997.

[12] V. L. Reis, R. de Paula Lico Júnior, *Dictionary of Financial and Business Terms*, Lico Reis - Consultorai & Linguas, http://www.ebooksengine.com/uploads/finance1/Dictionary_of_financial_and_business_terms.pdf, 16.08.2015.

[13] O. Y. Marian, Are Cryptocurrencies 'Super' Tax Havens?, *112 Michigan Law Review First Impressions* 38, 2013, <http://ssrn.com/abstract=2305863>, 39, 21.11.2015.

[14] C. Martin Christopher, "Whack-a-Mole: Why Prosecuting Digital Currency Exchanges Won't Stop Online Money Laundering", *Lewis & Clark Law Review*, Vol. 18:1, 2014, <http://ssrn.com/abstract=2312787>, 10, 21.11.2015.

[15] L. I. Shelley, „Transnational Organized Crime: The New Authoritarianism“, u: *The Illicit Global Economy and State Power*, ed.by Richard H. Friman-Peter Andreas, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 1999.

[16] И. Љутић, „Међународно право, транснационалне компаније и „нова“ *Lex mercatoria*“, Зборник радова са научне конференције, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014.

[17] Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009, Министарство одбране РС, http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/strategije/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf, 18.10.2015.

[18] В. М. Грубач, „Организовани криминал у Србији“, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, Вол. 46, 4/2009

[19] Закона о спречавању прања новца, „Службени лист СРЈ“, број 53/01.

[20] Д. Ђурђевић, „Улога форензичке ревизије у спречавању прања новца у Србији“, Зборник радова: злоупотреба информационих технологија (CD-ROM), Регионално научно стручно саветовање ЗИТЕН14, Београд, 2014.

[21] Кривични законик, „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

[22] Управа за спречавање прања новца, <http://www.apml.gov.rs/cyr1129/novost>, 16.09.2015.

[23] http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_7/55_7_3/index.html, 16.09.2015.

- [24] http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_4/index.html, 16.09.2015.
- [25] Упитник о активностима банака из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма, http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_4/index.html, 16.09.2015.
- [26] Анализа одговора банака на достављени упитник о активностима банке из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма за период април-септембар 2013. године, објављена је 06. децембра 2013. године у Београду, http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/55/55_7/analiza_spn_II_13.pdf, стр. 7. 16.09.2015.
- [27] Закон о Народној банци Србије, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2003, 55/2004, 85/2005 - др. закон, 44/2010, 76/2012, 106/2012, 14/2015 и 40/2015 - одлука УС
- [28] Закону о платном промету, „Сл. лист СРЈ“, бр. 3/2002 и 5/2003 и „Сл. гласник РС“, бр. 43/2004, 62/2006, 111/2009 - др. закон и 31/2011
- [29] Закон о девизном пословању, „Сл. гласник РС“, бр. 62/2006, 31/2011 и 119/2012, НБС, <http://www.nbs.rs/internet/latinica/scripts/showContent.html?id=7605&konzervacija=yes>, 16.09.2015.
- [30] European Banking Authority (EBA), Warning to consumers on virtual currencies, EBA/WRG/2013/01, 2013. <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>, 18.09.2015.
- [31] Electronic Money Directive 2009/110/EC, (Direktiva o elektronskom novcu), *Official Journal L 267 of 16 September 2009*; Payment Services Directive 2007/64/EC (Direktiva o platnim uslugama), *Official Journal L 319 of 13 November 2007*, <http://eur-lex.europa.eu>, 18.09.2015.
- [32] European Central Bank, Virtual Currency Schemes, 2012, <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>, 43. 18.09.2015.
- [33] K. Singh, „The New Wild West: Preventing Money Laundering in the Bitcoin Network“, *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, Volume 13 | Issue 1, Article 2, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCYQFjABahUKewiOm7nolsDHAhWlQBoKHeTcBRw&url=http%3A%2F%2Fscholarlycommons.law.northwestern.edu%2Fcgi%2Fviewcontent.cgi%3Farticle%3D1229%26context%3Dnjtip&ei=FT_aVc48ilFp5LmX4AE&usq=AFQjCNGi12gacqwpHjW3C7liWZuLaBUJKQ&sig2=ZHdeHhGpPGV8wflO50taSg&cad=rja, 47. 19.09.2015.
- [34] Financial Action Task Force (FATF), Report: *Money Laundering Using New Payment Methods*, FATF/OECD, Paris, October 2010.
- [35] В. Д. Ђурђевић, „Прање новца и злоупотреба информационих технологија“, *Зборник радова* (ЦД-РОМ), саветовање: Злоупотребе информационих технологија ЗИТЕН, 2004.
- [36] И. Љутић, *Правна контрола транснационалних компанија*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Нишу, 2013.
- [37] S. Gruber, „Trust, Identity, and Disclosure: Are Bitcoin Exchanges the Next Virtual Havens for Money Laundering and Tax Evasion?“, *Quinnipiac Law Review*, Vol. 32:1, 2013.
- [38] N. Mirjanich, „Digital Money: Bitcoin’s Financial and Tax Future Despite Regulatory Uncertainty“, *DePaul Law Review*, Volume 64, Article 5, 2014.
- [39] Управа за спречавање прања новца, <http://www.apml.gov.rs/srp1335/novost/.html>, 20.09.2015.
- [40] И. Љутић, „Примена института „пробијања правне личности“ код транснационалних компанија“, *Правни живот - Право и морал*, Удружење правника Србије, Београд, Број 11/2012, Година LXI, Књига 557, ТОМ III